

Practicarea iconomiei bisericești în Bizanț în secolul al X-lea

Conf. dr. Remus Mihai FERARU*

Rezumat:

În privința aplicării normelor canonice, Biserica s-a orientat după două principii: pe de o parte, *akribeia* (*rigoare*), care presupune observarea strictă și aplicarea riguroasă a dispozițiilor canonice, pe de altă parte, *oikonomia* (*excepție*) care constă în adaptarea canoanelor la cazul personal al penitentului, fără ca acest fapt să implice anularea acestor canoane și nici încălcarea *akribeia-ei*. Prin aplicarea *oikonomia-ei*, Biserica este în măsură să diminueze rigoarea canoanelor sau chiar să suspende aplicarea acestora dacă circumstanțele o impun. Principiul *iconomiei* a fost evocat în repetate rânduri în prima jumătate a secolului al X-lea, în contextul conflictului dintre stat și Biserică, care i-a avut ca protagoniști pe împăratul Leon al VI-lea Filosoful (886-912) și pe patriarhul Nicolae Misticul al Constantinopolului (901-907; 912-925). Studiul nostru are ca obiect expunerea concepției despre *iconomie* a patriarhului Nicolae Misticul și modul în care *oikonomia* a fost aplicată în *disputa tetragamică*.

Cuvinte cheie:

canon, *iconomie*, Biserică, disputa tetragamică, patriarhul Nicolae Misticul, împăratul Leon al VI-lea Filosoful

Începând cu precădere din secolul al IV-lea, Biserica folosește două modalități principale în vederea aplicării dispozițiilor canonice: pe de o parte *ἀκρίβεια* (*exactitate, rigoare*), care presupune observarea strictă și aplicarea riguroasă a canoanelor, pe de altă parte, *οἰκονομία* (*excepție, dispensă, derogare*,

* Dr. Remus Mihai Feraru, Conferențiar (Istorie Bisericească Universală) la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara. E-mail: remusferaru@yahoo.fr

acomodare, ajustare)¹ care implică scăderea rigorii canoanelor sau chiar suspendarea aplicării normelor canonice, ținând seama de interesul Bisericii și de cel al credincioșilor². Însă, *acrivia*³ și *iconomia*⁴ nu se exclud reciproc, deoarece aplicarea *economiei* nu presupune niciodată abrogarea definitivă a canoanelor și implicit, încălcarea *acriviei*⁵.

Părinții Bisericii au recomandat atât practicarea *acriviei* cât și a *economiei*; ei înșiși au pus în aplicare cele două principii canonice. Origen și Clement din Alexandria utilizează termenul *oikonomia* cu sensul de *indulgență, restricție mentală* sau *disimulare*. Sfinții Vasile cel Mare și Grigorie de Nazians folosesc *oikonomia* în sensul de *excepție* de la rigoarea dreptului⁶. Sfântul Chiril al Alexandriei (412-444) admite că *iconomia* se opune *acriviei*. În opinia lui, *iconomia* reprezintă o *deviere* de moment de la regula obișnuită a dreptului, ținând seama de un scop de ordin public, însă condiția de a se evita orice prejudiciu adus canoanelor, a căror integritate trebuie salvată cu orice preț. Întrucât, potrivit Sfântului Chiril, *iconomia* reprezintă o *excepție*, ea nu trebuie să fie aplicată decât în circumstanțe excepționale care se disting prin gravitate⁷. Patriarhul Evloghie al Alexandriei (580-607) afirmă că nu poate exista *iconomie* în materie de dogme. În schimb, el recomandă folosirea

¹ G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, The Clarendon Press, Oxford, 1961, p. 940-943, (s. v. *oikonomia*).

² Gilbert Dagron, Pierre Riché, André Vauchez, (coord.), *Évêques, moines et empereurs (610-1054)*, în *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, vol. IV, Éditions Desclée, Paris, 1993, p. 199; Gilbert Dagron, „La règle et l'exception. Analyse de la notion d'économie”, în Dieter Simon (ed.), *Religiöse Devianz. Untersuchungen zu sozialen, rechtlichen und theologischen Reaktionen auf religiöse Abweichung im westlichen und östlichen Mittelalter*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1990, p. 3.

³ Termenul de *acrivia* s-a impus în terminologia religioasă prin uz. Dacă în greaca veche litera *b* se pronunța [b], în greaca *koine*, prin *betacism*, litera *b* se va pronunța [v].

⁴ La fel ca *acrivia*, termenul de *iconomia* s-a impus în terminologia religioasă prin uz.

⁵ Arhimandrit Dr. Chesarie Gheorghescu, *Învățătura ortodoxă despre iconomia divină și iconomia bisericească*, Mănăstirea Dintr-un Lemn – Județul Vâlcea, 2001, p. 158-159.

⁶ *Oikonomia* este utilizată în mod clar de către Vasile cel Mare cu sensul de *excepție* de la rigoarea dreptului în canoanele 1 și 47, vezi Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1992, p. 339-340 (canonul 1); 374-375 (canonul 47); vezi și Pierre Raï, „L'économie dans le droit canonique byzantine des origines jusqu'au XIe siècle. Recherches historiques et canoniques”, în *Istina* 18 (1973), p. 263-264.

⁷ P. Raï, art. cit. (L'économie...) p. 265-266, 268; Kamiel Duchatelez o. praem., „La notion d'économie et ses richesses théologiques”, în *Nouvelle revue théologique* 92 (3/1970), p. 289.

iconomiei pentru un timp limitat, încazul în care circumstanțele o impun, însă cu condiția ca dogmele să nu fie afectate⁸.

La începutul secolului al IX-lea, conceptul de *oikonomia* își află definiția sa cea mai riguroasă. Învățătura despre *iconomie* apare pe deplin cristalizată sub pana Sfântului Teodor Studitul (759-826); acesta face noi precizări referitoare la *iconomie* căreia îi consacră tratatul *Περὶ τῆς καθόλου οἰκονομίας*⁹. În numele *acriviei*, Sfântul Teodor respingea toate formele de *iconomie*. În opinia Studitului, *oikonomia* poate să tempereze rigoarea aplicării canoanelor, însă nu poate să suspende aplicarea dispozițiilor canonice. Împărații nu beneficiază de un drept special în privința aplicării iconomiei. Nu este permis să se acopere un abuz de putere prin aplicarea *iconomiei*. Un singur episcop nu poate să hotărască aplicarea unei *iconomii*; în acest sens este necesară fie o decizie luată de un sinod fie, pentru aplicarea *oikonomiei*, se impune invocarea autorității unui sfânt, deoarece sfințenia oferă garanția unei *iconomii* legitime oricărei măsuri derogatorii¹⁰.

Principiul *iconomiei* a fost evocat în repetate rânduri în prima jumătate a secolului al X-lea, în contextul conflictului dintre puterea temporală și cea sacerdotală, care i-a avut ca protagoniști pe împăratul Leon al VI-lea Filosoful (886-912) și pe patriarhul Nicolae Mistical al Constantinopolului (901-907; 912-925). Disputa dintre împărat și Biserică izbucnește în momentul în care Leon al VI-lea intenționează să se căsătorească pentru a patra oară, ceea ce contravenea flagrant dispozițiilor canoanelor bisericești. După moartea celei de a treia soții, Evdochia Baiana (aprilie 901), împăratul se căsătorește cu Zoe Karbonopsina (aprilie 906). Patriarhul Nicolae Mistical se opune celei de a patra căsătorii a lui Leon Filosoful, intrând într-un conflict deschis cu suveranul. Scandalul declanșat între basileu și patriarhul Nicolae Mistical marchează începutul unei crize cunoscută sub numele de *disputa tetragamică* sau *tetragamie*; punctul de plecare al acestei crize îl constituie tocmai cea de a patra căsătorie a împăratului numită și *τετραγαμία*¹¹.

⁸Gilbert Dagron, art. cit. (La règle...), p. 4-5; P. Raï, art. cit. (L'économie...), p. 270-271; K. Duchatelez, art. cit., (La notion d'économie...) p. 290.

⁹G. Dagron, art. cit., (La règle...), p. 6-7.

¹⁰*Ibidem*, p. 7; P. Raï, art. cit. (L'économie...), p. 274, 277.

¹¹ O literatură substanțială i-a fost consacrată disputei tetragamice; în acest sens, vezi Hans-Georg Beck, *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin*, traducere din limba germană și studiu introductiv Vasile Adrian Carabă, Ed. Nemira, București, 2012, p. 250-259; Shaun Tougher, *The Reign of Leon VI (886-912). Politics & People* (The Medieval Mediterranean Peoples, Economies and Cultures, 400-1453, vol. 15), Brill, Leiden-New York-Köln, 1997, p. 132-163; Alexander Kazhdan, s.v. „Tetragamy of Leo VI”, în Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, Oxford University Press, Oxford, New York, 1991, p. 2027; Nicolas Oikonomides, „Leo VI and the

Studiul nostru are ca obiect expunerea concepției despre *iconomie* a patriarhului Nicolae Misticul și modul în care *iconomia* a fost aplicată în *disputa tetragamică*.

1. *Iconomia* în viziunea patriarhului Nicolae Misticul al Constantinopolului (901-907; 912-925)

Deși problematica *iconomiei* bisericești n-a făcut obiectul vreunui tratat, după cel alcătuit de către Sfântul Teodor Studitul, conceptul de *iconomia* este menționat la fiecare pagină în corespondența patriarhului Nicolae Misticul și în scrierile cu caracter polemic întocmite în prima jumătate a secolului al X-lea¹². Patriarhul Constantinopolului n-a fost de acord cu cea de a patra căsătorie a împăratului Leon al VI-lea. Opoziția rigidă a lui Nicolae Misticul față de căsătoria lui Leon al VI-lea cu Zoe Karbonopsina se explică prin animozitatea manifestată de către patriarh față de basileu, datorită gestului sfidător al acestuia din urmă de a apela la papa Serghe al III-lea (904-911) pentru a obține dispensa în vederea oficiării cununiei cu Zoe.

În 912, la scurt timp după revenirea lui pe scaunul patriarhal, Nicolae Misticul i-a adresat o scrisoare papei Anastasie al III-lea (911-913); patriarhul dorea să restabilească relațiile cu Biserica romană, tulburate datorită scandalului provocat de disputa tetragamică¹³. În această scrisoare, Nicolae Misticul definește *iconomia* bisericească; patriarhul apropie *iconomia* de *condescendență* (*συγκατάβασις*) sau *pogorământ* care ia în considerare, înainte de toate, binele penitentului:

„*Oikonomia* este o condescendență salvatoare (*σωτηριώδης ἐστὶ συγκατάβασις*) care îl salvează pe păcătos, o mână miloasă care îl salvează de la cădere pe cel care este căzut. *Oikonomia* este imitarea clemenței divine

Nartex Mosaic of Saint Sofia”, în *Dumbarton Oaks Papers* 30 (1976), p. 151-172; N. Oikonomides, „Leo VI’s Legislation of 907 forbidding Fourth Marriages: An Interpolation in the Procheiros Nomos (IV, 25-27)”, în *Dumbarton Oaks Papers* 30 (1976), p. 173-193; J. L. Boojamra, „The Eastern Schism of 907 and the Affair of the Tetragamia”, în *The Journal of Ecclesiastical History* 25 (2/1974), p. 113-133; Nicholas G. Itsines, *Patriarch Nicholas Mystikos and the Fourth Marriage of Leo VI the Wise* Ann Arbor MI: University Microfilms International 1984; Patricia Karlin-Hajter, „Le Synode à Constantinople de 886 à 912 et le rôle de Nicolas le Mystique dans l’affaire de la tétragamie”, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 19 (1970), p. 59-101; N. Oikonomides, „La dernière volonté de Léon VI au sujet de la tétragamie (mai 912)”, în *Byzantinische Zeitschrift* 56 (1963), p. 46-52; N. Oikonomides, „La "préhistoire" de la dernière volonté de Léon VI au sujet de la tétragamie”, în *Byzantinische Zeitschrift* 56 (1963), p. 265-270.

¹² G. Dagron, art. cit., (La règle...), p. 8.

¹³ N. Oikonomides, art. cit. (La dernière volonté...), p. 47.

(μίμησις τῆς θεῆας φιλανθρωπίας) care smulge de la botul fiarei sălbatică pe cel care este pe punctul de a fi devorat de către ea”¹⁴.

Nicolae Misticul elaborează o definiție limitativă a *iconomieii*. Patriarhul pleacă de la premisa că o măsură de *iconomie* nu trebuie să suspende aplicarea unui canon pentru a îngădui greșeala; totodată, *iconomia* nu trebuie să fie aplicată decât după greșeală (*post factum*) și pocăință. Așadar, principala rațiune care îl determină pe Nicolae Misticul să respingă *dispensa* dată de către papă, îl constituie faptul că „ea a fost acordată înainte de săvârșirea greșelii (*ante factum*); căci *dispensa* sau *iconomia*, adaugă patriarhul, are drept scop să elibereze de păcat și nu să îngăduie săvârșirea lui”¹⁵. *Tetragamia* este un păcat, o desfrânare și lucrul cel mai rău cu putință și nimic nu poate schimba natura ei¹⁶. Acordarea dispensei papale împăratului Leon al VI-lea constituie o bună ocazie pentru Nicolae Misticul de a opune, pentru prima oară, *dispensa latină* care „permite greșeala” *iconomieii bizantine* care „diminuează consecințele greșelii”¹⁷.

2. Practicarea iconomieii în contextul disputei tetragamice

Disputa tetragamică le oferă ocazia protagoniștilor săi să privească *iconomia* dintr-un punct de vedere diferit. Este evident faptul că în disputa tetragamică nu fuseseră implicate o grupare rigoristă și alta laxistă sau mai precis, adeptă a compromisului în privința aplicării dispozițiilor canonice. Cu aproape câteva excepții, toți cei implicați în scandalul tetragamiei fuseseră de acord să se recurgă la *iconomie* față de împărat, care, la rândul său, o solicită și chiar o revendică.

2.1. Prevederile canoanelor bisericești și ale legislației civile cu privire la căsătorie

¹⁴ Nicolae Misticul, *Epistola 32*, (*Către papa Anastasie al III-lea*), în *PG* 111, 212 D - 213 A: „Οἰκονομία μὲν γὰρ σωτηριώδης ἐστὶ συγκατάβασις σῶζουσα τὸν ἡμαρτηκότα, χεῖρα βοήθειας ὀρέγουσα καὶ ἀνιστώσα τοῦ πτώματος τὸν πεσόντα, οὐχὶ τῷ πτώματι ἐπιτρέπουσα κεῖσθαι, μᾶλλον δὲ πρὸς ἐλεεινὸν βάραθρον συνωθοῦσα. Οἰκονομία ἐστὶ μίμησις τῆς θεῆας φιλανθρωπίας, ἀρπάζουσα ἐκ στόματος τοῦ καθ' ἡμῶν ὠρουμένου θηρὸς τὸν μέλλοντα τῷ ἐκείνου ὀλεθρίῳ καταπίνεσθαι στόματι”; vezi și Arhim. Dr. Chesarie Gheorghescu, *op. cit.*, p. 154.

¹⁵ P. Rai, art. cit. (*L'conomie...*), p. 279.

¹⁶ Nicolae Misticul, *Epistola 32*, în *PG* 111, 213 A: „Εἰ μὲν οὖν τὸ πρᾶγμα μὴ ἐστὶν ἁμάρτημα, μηδὲ πορνεία ἢ τετραγαμία, μᾶλλον δὲ πλέον πορνείας ἄλλα τὴν φύσιν ταύτης ἐνήλλαξας”.

¹⁷ G. Dagron, art. cit., (*La règle...*), p. 8; P. Rai, art. cit. (*L'conomie...*), p. 278.

Încă din epoca creștinismului primar, Biserica răsăriteană tolera a doua căsătorie, însă o interzise pe cea de-a treia care era asimilată de către canoane cu poligamia și desfrânarea¹⁸. În schimb, căsătoria a patra era considerată un păcat mai mare decât desfrâul și chiar o faptă animalică¹⁹. Legislația civilă, care multă vreme nu pusese niciun obstacol în calea recăsătoririi, sfârșise prin a aproba dispozițiile canoanelor bisericești care reglementau cununia. O lege promulgată de către împărăteasa Irina (790-802) interzice cea de-a treia căsătorie, însă o permite pe cea de-a doua căsătorie²⁰. *Procheironul*²¹ întocmit în timpul domniei lui Vasile I Macedonianul (867-886) conține o dispoziție legislativă care nu doar că interzice cea de-a patra căsătorie, ci chiar o consideră invalidă; aceeași dispoziție legislativă stipulează că copiii rezultați dintr-o a patra căsătorie vor fi tratați ca ilegitiți²².

În 886, împăratul Leon al VI-lea promulgase *Novella 90* care interzice cea de-a treia căsătorie și o dezaproabă pe cea de-a doua; scopul acestei dispoziții, se precizează, este de a pune legislația civilă în deplin acord cu canoanele bisericești²³. Însă, basileul însuși a încălcat prevederile acestei novele, căsătorindu-se pentru a patra oară cu Zoe Karbonopsina.

2.2. Declanșarea și desfășurarea disputei tetragamice

Precum am afirmat mai sus, contractarea celei de-a patra căsătorii de către împăratul Leon al VI-lea constituie premisa disputei tetragamice. După moartea

¹⁸ Vezi *canoanele 4 și 50* ale Sfântului Vasile cel Mare, Arhid. Prof. dr. Ioan N. Floca, *op. cit.*, p. 343-344 (canonul 4): „Și pe una ca aceasta [n.n. a treia căsătorie], o numesc nu nuntă, ci *poligamie*, ba mai curând *desfrânare*, ce se pedepsește”; *ibidem*, p. 375 (canonul 50): „Pentru a treia nuntă nu este lege; drept aceea, nunta a treia nu se aprobă de lege. Deci pe unele ca acestea le privim ca pe niște întinăciuni ale Bisericii; dar nu le supunem osândirilor publice, ca pe unele ce sunt mai tolerabile decât desfrâul deschis”. Biserica le impunea o îndelungată căință celor care divorțau pentru a doua oară. Începând de la sfârșitul secolului al VIII-lea, Biserica a refuzat să mai acorde binecuvântarea pentru a doua căsătorie, vezi Hans-Georg Beck, *op. cit.*, p. 252.

¹⁹ Arhid. Prof. dr. Ioan N. Floca, *op. cit.*, p. 385 (canonul 80).

²⁰ Hans-Georg Beck, *op. cit.*, p. 252.

²¹ *Procheironul* sau *Procheiros Nomos* (Πρόχειρος Νόμος) este un manual de practică juridică destinat judecătorilor și studenților. El fusese elaborat prin 870-879 de către juriștii lui Vasile I Macedoneanul, vezi Andreas Schminck, s.v. „Prochiron”, în Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, Oxford University Press, Oxford, New York, 1991, p. 1725.

²² *Ibidem*.

²³ Leon, *Novella XC*, în PG 107, 604: „τοιγαροῦν ἡμεῖς τοῖς τῷ Πνεύματι δοκοῦσιν ἐπόμενοι ὀρίζομεν, τοὺς εἰς τριγαμίαν καταστάντας ὑποκεῖσθαι τῇ δίκῃ, ἢ περ αὐτῶν ὁ ἱερὸς κανὼν ἐξενήνοχεν”.

primei sale soții, pioasa împărăteasă Teofano (10 noiembrie 897)²⁴, împăratul s-a recăsătorit cu Zoe Zaoutsina sau Zaoutsaina (primăvara anului 898), fiica ministrului său, Stylianos Zaoutzes. Însă Zoe a încetat din viață la sfârșitul lui 899²⁵, fără să-i dăruiască împăratului un moștenitor pe linie bărbătească. Cununia lui Leon al VI-lea cu Zoe nu fusese agreată de Biserică, iar preotul palatului imperial care o săvârșise fusese depus de către patriarhul Antonie al II-lea Cauleas (893-901)²⁶. În primăvara anului 900, Leon se căsătorește pentru a treia oară cu Evdochia Baiana²⁷, după ce în prealabil solicitase și obținuse o dispensă din partea Bisericii²⁸. Însă împăratul a intrat, în mod inevitabil, într-un conflict deschis cu Biserica, deoarece, prin contractarea celei de-a treia căsătorii, el încălcase atât canoanele bisericești cât și dispozițiile proprii sale novele²⁹. Evdochia a murit în 12 aprilie 901, nu înainte de a aduce pe lume un fiu care însă n-a supraviețuit nașterii³⁰.

3. Aplicarea iconomiei de către patriarhul Nicolae Misticul

În 12 aprilie 901, împăratul Leon al VI-lea devenise văduv pentru a treia oară. În afară de asta, la vârsta de 35 de ani, basileul nu avea niciun moștenitor pe

²⁴ Venance Grumel, „La chronologie des événements du règne de Leon VI (886-912)”, în *Échos d’Orient* 35 (1936), p. 26. Împărăteasa Teofano a fost canonizată de către Biserică.

²⁵ *Ibidem*, p. 21.

²⁶ Venance Grumel, Jean Darrouzès, *Les Regestes des Actes du patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des patriarches*. Fascicule II et III: *Les Regestes de 715 à 1206*, 2e édition revue et corrigée, Institut Français d’Études Byzantines, Paris, 1989, nr. 595 (abreviat în continuare Grumel-Darrouzès, *Regestes*); vezi și Theophanes Continuatus, *Chronographia*, ed. I. Bekker, E. Webber, Bonn, 1838, VI, 13, p. 361 (*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* 45, abreviat în continuare *CSHB*); Symeon Magister, *Chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn, 1838, 5, p. 702-703 (*CSHB* 45); Georgius Monachus, *Vitae imperatorum recentiorum. Imperium Leonis Basilii Filii*, 17, ed. I. Bekker, Bonn, 1838, p. 856-857 (*CSHB* 45).

²⁷ V. Grumel, art. cit. (La chronologie...), p. 19.

²⁸ Nicolae Misticul, „Epistola 32”, (*Către papa Anastasie al III-lea*), în PG 111, 208A-210B.

²⁹ Georgije Ostrogorski, *Histoire de l’État byzantin*, traduit de l’allemand par J. Gouillard, Éditions Payot, Paris, 1996, p. 285-286.

³⁰ Theophanes Continuatus, *Chronographia*, Bonn, 1838, p. 361 (*CSHB* 45); Symeon Magister, *Chronographia*, Bonn, 1838, 8, p. 703-704; Georgius Monachus, *Vitae imperatorum recentiorum. Imperium Leonis Basilii Filii*, Bonn, 1838, 24, p. 860; Patricia Karlin-Hajter (ed.), *Vita Euthymii patriarchae CP. Text, Introduction and Commentary* (Bibliothèque de Byzantion), Bruxelles, 1970, p. 63 (abreviat în continuare *Vita Euthymii*); vezi și V. Grumel, art. cit. (La chronologie...), p. 19.

linie bărbătească care să-i succedă la tron, fapt care risca să întrerupă dinastia. De aceea, împăratul nu abandonase ideea unei a patra căsătorii care ar fi fost considerată ilicită, potrivit dispozițiilor canonice. În 904, Leon o aduce la palatul imperial pe amanta sa, Zoe Karbonopsina („cu ochii negri”). În 3 septembrie 905, Zoe l-a născut pe fiul mult așteptat de către basileu, viitorul împărat Constantin al VII-lea Porfirogenetul³¹.

Astfel, legitimarea nașterii prințului moștenitor al tronului imperial va deveni o prioritate pentru Leon al VI-lea; împăratul era perfect conștient de faptul că oficierea căsătoriei cu Zoe Karbonopsina va stârni o puternică opoziție din partea Bisericii³². Leon a pus la cale un aranjament – pe care îl putem socoti *iconomie* – cu noul patriarh Nicolae Misticul (901-907): acesta din urmă îl botează pe copil, cu condiția ca Zoe Karbonopsina să părăsească palatul imperial. Mai precis, patriarhul a dat de înțeles că acceptase compromisul din rațiuni de stat: el îl recunoaște pe fiul lui Leon al VI-lea ca moștenitor legitim al tronului, însă respinge cea de-a patra căsătorie a împăratului³³. În 6 ianuarie 906, Nicolae Misticul îl botează pe micul Constantin în catedrala Sfânta Sofia, în ciuda opoziției majorității episcopatului constantinopolitan în frunte cu episcopul Aretas al Cezareei Capadociei. La trei zile după celebrarea botezului micului prinț moștenitor, mama sa Zoe revine la palat; astfel, împăratul încalcă înțelegerea făcută cu patriarhul³⁴. Cu ocazia sărbătorii Învierii Domnului (13 aprilie 906), preotul curții imperiale, Toma a oficiat în secret cununia lui Leon al VI-lea cu Zoe Karbonopsina care a fost proclamată împărăteasă în aceeași zi³⁵.

Contractarea celei de-a patra căsătorii de către Leon al VI-lea l-a pus pe patriarhul Nicolae într-o situație dificilă. Acesta din urmă a avut o atitudine împăciuitoare față de împărat care încălcase interdicția impusă de canoane. Se pare că Nicolae Misticul fusese dispus să facă uz de *iconomie* în favoarea acestei a patra căsătorii a basileului. Însă opoziția față de *tetragamie* a fost atât de puternică printre mitropoliții de la Constantinopol, încât patriarhul nu a putut să acorde o dispensă fără aprobarea unui sinod. În așteptarea reunirii sinodului, patriarhul

³¹ Hans-Georg Beck, *op. cit.*, p. 252-253.

³² *Ibidem*; G. Ostrogorski, *op. cit.*, p. 286; N. Oikonomides, art. cit. (*La dernière volonté...*), p. 46.

³³ G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, (coord.), *op. cit.*, vol. IV, p. 188.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Symeon Magister, *Chronographia*, Bonn, 1838, 12, p. 705; Georgius Monachus, *Vitae imperatorum recentiorum. Imperium Leonis Basilii Filii*, Bonn, 1838, 34, p. 865; vezi și Hans-Georg Beck, *op. cit.*, p. 254; G. Ostrogorski, *op. cit.*, p. 286; N. Oikonomides, art. cit. (*La dernière volonté...*); Aleksandr Aleksandrovici Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazăru, studiu introductiv de Ionuț-Alexandru Tudorie, Ed. Polirom, Iași, 2010, p. 337.

Nicolae i-a cerut împăratului să o repudieze pe soția sa Zoe, însă Leon a refuzat cu încăpățănare. Dându-și seama că patriarhul tergiversează acordarea unei dispense, împăratul se adresează papei și patriarhilor răsăriteni pentru a-i fi legitimată căsătoria sa cu Zoe Karbonopsina; pontiful roman și ierarhii răsăriteni s-au pronunțat în favoarea celei de-a patra căsătorii a lui Leon. În afară de asta, împăratul lasă să se înțeleagă că deține dovezi ale implicării patriarhului Nicolae în revolta pusă la cale împotriva sa de către Andronic Doukas³⁶. Gestul împăratului de a solicita o dispensă papală pentru cununia sa cu Zoe fusese perceput de către Nicolae Mistical ca o tentativă de subminare a autorității sale patriarhale.

În consecință, patriarhul și-a schimbat radical atitudinea față de Leon al VI-lea, trecând de la *iconomie* la intransigență. El l-a excomunicat pe Leon la scurt timp după celebrarea căsătoriei cu Zoe³⁷. La sfârșitul lunii decembrie 906 sau începutul lunii ianuarie 907, patriarhul i-a obligat pe mitropoliți să semneze un pact prin care aceștia din urmă se angajau să nu cedeze niciodată în fața împăratului³⁸. În scurt timp, criza tetragamiei a atins punctul culminant: cu ocazia Praznicelor Nașterii Domnului (25 decembrie 906) și Bobotezei (6 ianuarie 907), Nicolae Mistical i-a interzis împăratului accesul în catedrala Sfânta Sofia³⁹.

Leon al VI-lea a respectat decizia patriarhului, fiindcă se hotărâse deja să-l depună. În ianuarie sau februarie 907, legații papali și reprezentanții patriarhiilor răsăritene au sosit la Constantinopol pentru a participa la sinodul care urma să se pronunțe cu privire la legitimitatea celei de-a patra căsătorii a lui Leon al VI-lea. Legații papei Serghie al III-lea i-au acordat împăratului dispensa papală solicitată care recunoștea validitatea celei de-a patra căsătorii a lui Leon; astfel, basileul și-a întărit în mod considerabil poziția⁴⁰. Cu ocazia banchetului imperial organizat la Sfântul Tryphon (2 februarie 907), Leon al VI-lea a încercat să-i convingă din nou pe patriarh și pe mitropoliți să-i acorde o *iconomie*, sub forma unei dispense, care însă i-a fost refuzată. Din acest motiv, împăratul i-a exilat pe patriarh și pe mitropoliți în afara Constantinopolului⁴¹; cei care au decis să se supună împăratului au fost rechemați din exil trei zile mai târziu (5 februarie 907)⁴². Acest fapt dovedește divizarea episcopatului constantinopolitan; în acest sens, istoricul

³⁶ G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, (coord.), *op. cit.*, vol. IV, p. 189 și n. 147; Martin Jugie, „La vie et les œuvres d'Euthyme, patriarche de Constantinople”, în *Échos d'Orient* 16 (1913), p. 392.

³⁷ Grumel-Darrouzès, *Regestes*, nr. 601a.

³⁸ *Vita Euthymii*, 12, p. 83 = Grumel-Darrouzès, *Regestes*, nr. 602 [611].

³⁹ *Ibidem*, p. 75-79.

⁴⁰ N. Oikonomides, art. cit. (La dernière volonté...), p. 46.

⁴¹ *Vita Euthymii*, 12, p. 87-89.

⁴² *Ibidem*, p. 89-91; vezi și Sh. Tougher, *op. cit.*, p. 161.

G. Dagron afirmă pe bună dreptate: „unanimitatea mitropoliților în jurul patriarhului Nicolae Misticul nu era decât de fațadă: partizanii *iconomiei* nu-i iertau revirimentul, iar adversarii dispensei (...) considerau că el nu mersese destul de departe”⁴³. În februarie 907, patriarhul Nicolae Misticul a fost depus și s-a retras la mănăstirea Galakrenai⁴⁴. În actul de depunere, patriarhul declara că îi acordă împăratului *iconomia* solicitată și părăsește scaunul episcopal pentru a lăsa altuia grija de a săvârși împăcarea⁴⁵.

Sinodul permanent de la Constantinopol a ratificat depunerea lui Nicolae Misticul și alegerea de către împărat a unui nou patriarh, în persoana ieromonahului Eutimie (907-912). Noul patriarh era duhovnicul împăratului și nașul fiului său Constantin. În ciuda reputației sale de persoană austeră și rigoristă, Eutimie a ratificat a patra căsătorie a lui Leon. Însă, el lăsase să se înțeleagă că n-ar fi dispus să acorde *iconomia* în favoarea tetragamiei decât în anumite condiții. Astfel, patriarhul Eutimie s-a pronunțat pentru depunerea preotului Toma care binecuvântase căsătoria împăratului cu Zoe Karbonopsina⁴⁶. Eutimie a obținut din partea împăratului o confirmare legală a interdicției celei de a treia și a patra căsătorii, deși Leon intenționase să legifereze căsătoria a patra; în schimb, patriarhul i-a acordat împăratului o dispensă parțială, cu condiția ca acesta să facă penitență în mod public⁴⁷. De asemenea, Eutimie a refuzat s-o pomenească pe Zoe ca *Augusta* la Sfânta Liturghie⁴⁸. În schimb, patriarhul l-a încoronat *coimperator* pe fiul lui Leon, Constantin (9 iunie 911)⁴⁹.

În ciuda rigorismului său, Eutimie nu fusese recunoscut patriarh de către adepții lui Nicolae Misticul. Astfel, în ajunul morții lui Leon (12 mai 912), Biserica Constantinopolului se afla din nou în pragul schismei: ea era divizată în două grupări, *eutimienii* (partizanii lui Eutimie) și *nicolaiții* (partizanii fostului

⁴³ G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, (coord.), *op. cit.*, vol. IV, p. 190.

⁴⁴ Grumel-Darrouzès, *Regestes*, nr. 603 [612], 604 [613], 605 [614]; M. Jugie, art. cit. („La vie...”), p. 393; Sh. Tougher, *op. cit.*, p. 161.

⁴⁵ Idem, *Regestes*, nr. 612 [629], 613 [630], 614 [631]; P. Raï, art. cit. (L'économie...), p. 309.

⁴⁶ Idem, *Regestes*, nr. 606 și 610: Eutimie însuși respinge o intervenție a Zoei Karbonopsina în favoarea preotului Toma; vezi și M. Jugie, art. cit. („La vie...”), p. 395.

⁴⁷ *Vita Euthymii*, (12, p. 109) ne explică în ce consta penitența publică: împăratul stă în picioare în fața porțițelor aflate în mijlocul grilajului care înconjoară altarul și intră în *metaterion* în timpul unei părți a liturghiei; G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, (coord.), *op. cit.*, vol. IV, p. 190; M. Jugie, art. cit. („La vie...”), p. 393; pentru *metaterion*, vezi Sh. Tougher, *op. cit.*, p. 151, 160, 194, 201.

⁴⁸ Grumel-Darrouzès, *Regestes*, nr. 608 și 609; G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, (coord.), *op. cit.*, vol. IV, p. 190; M. Jugie, art. cit. („La vie...”), p. 395.

⁴⁹ N. Oikonomides, art. cit. („La "préhistoire"...”), p. 269-270 și nota 15.

patriarh Nicolae Misticul). În cazul tetragamiei, eutimienii apărau legitimitatea *iconomiei* acordată în favoarea lui Leon al VI-lea; în schimb, nicolaiții susțineau teza contrară⁵⁰.

Două documente redescoperite relativ recent, un testament transmis sub titlul *Pocăința împăratului Leon în momentul dispariției sale*⁵¹ și un fragment dintr-o cronică sau dintr-un pamflet⁵² dovedesc că împăratul Leon, cu puțin timp înainte de a muri, se căiește pentru faptele sale, mai ales pentru contractarea celei de-a patra căsătorii; totodată, basileul îi înfierează atât pe cei care au făcut uz de *iconomie* în favoarea căsătoriei sale cu Zoe Karbonopsina, cât și pe toți cei care au acceptat căsătoria a patra și folosirea *iconomiei* în acest caz:

„Întrucât am alunecat în greșeala tetragamiei (...), îi promit Marelui și Celui dintâi Arhiereu, Dumnezeu, prin mijlocirea arhiepiscopului Nicolae, părintele meu, să renunț la acest gând vinovat, iar asupra tetragamiei, în privința căreia unii din Biserica lui Dumnezeu au decis pe nedrept și într-un mod ilegal să utilizeze *oikonomia*, arunc anatema acum și în veacurile ce vor urma. Le hărăzesc aceeași soartă a anatemei tuturor celor care acceptă tetragamia și o socotesc vrednică de *iconomie*...”⁵³.

În plus, Leon îl reînscăunează pe Nicolae Misticul pe scaunul patriarhal al Constantinopolului⁵⁴.

Alexandru fratele și succesorul lui Leon pe tronul imperial (912-913) va pune în aplicare ultima voință a împăratului Leon. La trei zile după moartea acestuia din urmă, patriarhul Eutimie a fost depus și înlocuit cu Nicolae Misticul (912-925).

⁵⁰ Hans-Georg Beck, *op. cit.*, p. 255.

⁵¹ N. Oikonomides, art. cit. (La dernière volonté...), p. 48: *Μετάνοια Λέοντος βασιλέως ἐπὶ τῇ αὐτοῦ ἐξόδῳ*.

⁵² Bernard Flusin, „Un fragment inédit de la vie d’Euthyme le patriarche ?” în *Travaux et Mémoires* 9 (1985), p. 119-131 (texte et traduction); *Travaux et Mémoires* 10 (1987), p. 233-260 (commentaire).

⁵³ N. Oikonomides, art. cit. (La dernière volonté...), p. 48: „Ἐπειδὴ παρεσφάλην ἐν τῷ κατὰ τὴν τετραγαμίαν παραπτώματι ... ἐπαγγέλλομαι τῷ μεγάλῳ καὶ πρώτῳ ἀρχιερεῖ καὶ Θεῷ διὰ Νικολάου ἀρχιερέως καὶ πατρός μου τὴν ἐσφαλμένην ἐκείνην προαίρεσιν ἀποβάλλειν καὶ τὴν τετραγαμίαν, ἥτις κακῶς καὶ ἀθέσμως ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ ἔδοξεν οἰκονομηθῆναι καὶ νῦν τῷ ἀναθέματι παραδίδωμι καὶ εἰς τὸν ἐξῆς ἅπαντα αἰῶνα· [...] καὶ τοὺς ταύτην οἰκονομίας ἀξιοῦντας καὶ παραδεχομένους ὑπὸ τὸν αὐτὸν ποιοῦμαι κληρὸν τοῦ ἀναθέματος καὶ ἀλλοτρίους...” (n. a. traducerea ne aparține).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 48: „Ταῦτα ὁμολογῶν ἐπιθεύξομαι τῆς εὐμενείας τῆς παρὰ τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου ἀρχιερέως καὶ τῆς παρὰ τοῦ ἀρχιερέως ἡμῶν συμπαθείας, ἀποκαθισταμένου εἰς τὴν τῆς ἱερατείας τάξιν καὶ ὑψησίαν, ἧς ἐν τῷ παρόντι, ἔνεκεν τοῦ προγεγονότος σφάλματος, ἐπεσχέθη”; vezi și Hans-Georg Beck, *op. cit.* p. 255-256.

Noul patriarh l-a depus pe Eutimie și pe episcopii eutimieni⁵⁵. Totodată, patriarhul Nicolae i-a reabilitat pe toți clericii depuși sau sancționați de către fostul patriarh Eutimie⁵⁶.

Nicolae Mistical a făcut uz de *iconomie* în favoarea clericilor eutimieni cu scopul de a impune pacea în sânul Bisericii. Într-o scrisoare adresată strategului Helladei, patriarhul Nicolae îl îndeamnă pe acesta din urmă să readucă pacea în Biserica Tebei a cărui cler era divizat. Arhiepiscopul acestui oraș era de partea lui Eutimie, la fel ca mulți dintre clericii lui. Când Nicolae Mistical a revenit pe scaunul patriarhal, partizanii săi au dorit să pună stăpânire pe catedrala din Teba și să officieze aici slujbele; astfel s-au iscat numeroase conflicte și scandaluri între nicolaiți și eutimieni. Pentru a aduce liniștea în Biserica Tebei, patriarhul Nicolae Mistical a decis ca cei care săvârșesc slujbele religioase împreună cu arhiepiscopul Tebei să rămână în posesia catedralei, în timp ce ceilalți care nu slujiseră niciodată împreună cu arhiepiscopul orașului și nici nu intraseră în comuniune cu el să se reunească separat în alte biserici. Patriarhul lăsa să se întrevadă că va face apel la *iconomie* pentru a aduce pacea în Biserica Tebei⁵⁷.

În scrisoarea adresată arhiepiscopului Nichita al Atenei, patriarhul Nicolae îl sfătuiește pe acesta din urmă să nu adopte o atitudine intransigentă față de episcopii hirotoniți de către cei care aprobaseră tetragamia și pe care el însuși încă nu-i depusese⁵⁸. Și în acest caz, Nicolae Mistical își manifestă clemența față de partizanii fostului patriarh Eutimie. El folosește termenul de *iconomie* pentru a indica mijlocul prin care intenționează să pună capăt schismei din interiorul Bisericii Constantinopolului.

Concluzii

În anul 920, patriarhul Nicolae Mistical a convocat un sinod la Constantinopol, care a pus capăt crizei tetragamiei și disputelor care divizau Biserica de cel puțin un secol. În 9 iulie 920, sinodul a promulgat un *Tomos de unire (Tomos unionis)* al cărui principal obiectiv era unificarea episcopatului și reconcilierea Bisericii. Pe de altă parte, *Tomosul de unire* conține o serie de reglementări privind recăsătoria, având în același timp valoare de lege civilă și de canon bisericesc. Căsătoria a patra era interzisă; în schimb, Biserica permitea

⁵⁵ Grumel-Darrouzès, *Regestes*, nr. 613 [630], 614 [631], 615 [632]; *Vita Euthymii*, 18, p. 119; 19, p. 123-125; 22, p. 141; Hans-Georg Beck, *op. cit.* p. 256.

⁵⁶ *Vita Euthymii*, 19, p. 123-125 = Grumel-Darrouzès, *Regestes*, nr. 614 a.

⁵⁷ Nicolae Mistical, *Epistola 32*, în PG 111, 220-221.

⁵⁸ Idem, *Epistola 113, (Nicetae Atheniensi)*, în PG 111, 329.

Conf. dr. Remus Mihai Feraru

căsătoria a treia, care era sancționată prin penitență, mai ales în cazul în care a doua căsătorie nu oferea nici un moștenitor⁵⁹.

Tetragamia se prezintă ca un caz clasic de *iconomie* în care este încălcată o dispoziție canonică considerată până atunci inviolabilă. Criza tetragamiei face necesară aplicarea *iconomiei* la care se va recurge ori de câte ori va izbucni un nou conflict între Biserică și stat.

⁵⁹ Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *op. cit.*, p. 344-345.